

МЕСЦА ПРЫМЕТНІКА Ў РОЗНЫХ СТЫЛЯХ МАЎЛЕННЯ

У сістэме марфалага-стылістычных рэсурсаў беларускай мовы прыметніку адводзіцца значнае месца як катэгорыі, у семантыцы якой дамінуе паняцце якасці.

Багатая і гнуткая семантыка прыметнікаў стварае разнастайныя вобразна-выяўленчыя магчымасці, якія найперш рэалізуюцца яго эстэтычнай функцыяй. У той жа час не менш важнае значэнне мае інфарматыўная функцыя прыметнікаў, якія выкарыстоўваюцца для звужэння аб'ёму паняцця, выражанага назоўнікам. Гэта і робіць прыметнік незаменным ва ўсіх стылях мовы, калі ўзнікае неабходнасць у канкрэтызацыі значэння, выражанага прадметным словам — назоўнікам.

Частотнасць прыметнікаў у тэкстах абумоўліваецца найперш частотнасцю ўжывання назоўнікаў.

Адметнай прыметай ужывання прыметнікаў у розных функцыянальных стылях з'яўляецца перавага адносных прыметнікаў у навуковым, афіцыйна-справавым стылях і вялікая колькасць якасна-адносных прыметнікаў у мастацкім стылі. У гэтым праяўляецца ўплыў экстралінгвістычных фактараў, якія і вызначаюць у пэўнай ступені семантыка-тэматычны адбор «якасных слоў» — прыметнікаў у тэкстах розных функцыянальных стыляў.

Так, ужыванне адносных прыметнікаў у заканадаўчых дакументах абумоўлена неабходнасцю частага выражэння ў іх адносін паміж асобамі і дзяржавай, асобамі і прадметамі і г.д. Тут часта выкарыстоўваюцца такія прыметнікі, як *дзяржаўны, вытворчы, камерцыйны, фінансавы, гаспадарчы, грамадскі, прыватны, індывідуальны* і інш.

Вялікая колькасць прыметнікаў выконваюць ролю тэрмінаў, у тым ліку і ўласных тэрміналагічных найменняў у форме ўстойлівых словазлучэнняў: *Садружнасць Незалежных Дзяржаў, Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўная Дума, Цэнтральны выбарчы камітэт, Усеагульная дэкларацыя правоў чалавека, Галоўнакамандуючы Узброенымі Сіламі Рэспублікі Беларусь, Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавору (НАТА), Міжнародны суд Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, Канстытуцыйны Суд Рэспублікі Бела-*

русь, Нацыянальны алімпійскі камітэт Рэспублікі Беларусь, федэральныя войскі і інш.

У публіцыстычным стылі таксама назіраецца спецыялізацыя некаторых семантычных груп прыметнікаў, якім нясуць вялікую экспрэсіўную нагрузку ў складзе ацэначнай лексікі. Гэта прыметнікі тыпу *распаясаны, шалёны, ашалелы, абвальны, апантаны, азвярэлы* і інш.

Дастаткова шырока ўжываюцца прыметнікі і ў навуковым стылі. Значнае распаўсюджанне тут атрымалі ўстойлівыя спалучэнні-тэрміны: *удзельная вага, каленчаты вал, крокавы транспарцёр, рэвальверны такарны станок, падуздышная косць, крывяносны сасуд, вісцэральная артэрыя, артыкуляцыйны апарат, ротавае поласць, мяккі знак, залежны стан, закончанае трыванне, галоўны сказ, даданы сказ, лагічны націск, неазначальная форма дзеяслова, адушаўлёныя назоўнікі, асабовыя (безасабовыя) дзеясловы, залежны (незалежны) стан, азімыя сарты* і інш.

На сферу ўжывання прыметніка можа паказваць як яго лексічнае значэнне, так і будова. Так, напрыклад, прыметнікі з прэфіксамі *архі-, гіпер-, ультра-, супер-, звыш-, транс-, інтэр-* часцей ужываюцца ўжываюцца ў кніжнай мове: *архіважны, архіскладаны, гіпергукавы, ультраправы, ультралевы, ультрасучасны, звышдакладны, звышпланавы, звышкамплектны, транссібірскі, трансуранавы, інтэрнацыянальны, інтэрлінгвістычны*. Відавочна, што ў кніжнай мове прыметнікі найперш выконваюць інфарматыўную функцыю і вызначаюцца навуковай дакладнасцю.

У беларускай мове ёсць вялікая колькасць прыметнікаў, якія не маюць стылістычнай афарбоўкі і ўжываюцца ва ўсіх стылях, так званыя стылістычна нейтральныя, ці стылістычна не маркіраваныя словы: *гарачы, цёплы, лёгкі, цяжкі, лясны, вясёлы, салодкі, кіслы, сучасны, сумны, радасны, далёкі, блізкі*.

Шматлікія прыметнікі абмежаваны сферай выкарыстання. Нават без кантэксту асобна ўзятыя прыметнікі тыпу *вясёленькі, старэнькі, высачэзны, бялюткі, бялюсенькі, малюпасенькі, жывёханькі, таўшчэразны, шырачэзны, глыбожны, чарнявы* з'яўляюцца прыналежнасцю гутарковага стылю.

Асабліва ярка і выразна стылістычная роля прыметнікаў выяўляецца ў мастацкім стылі. Прыметнік па праву называецца самай жывапіснай часцінай мовы ў мове мастацкага тэксту. Гэта абумоўлена найперш наступным:

- 1) неабходнасцю ў дэталі абмаляваць знешнасць героя;
- 2) псіхалагічны стан герояў, іх характар;
- 3) у дэталі перадаць пейзажныя замалёўкі.

Напрыклад, вось як апісвае Якуб Колас дзяка Бацяноўскага ў трылогіі «На ростанях»: *«Нецікава сядзець са старым дзяком. Сухі і нішчымны, як абмалочаны сноп. Нейкі старэцкі скептызм прабіваецца ў яго словах, затхласцю мінуўшчыны аддае яго размова, і сам ён прапахлы царкоўнымі канонамі, выетранымі і бяздушнымі, лампадным алеем і воскам царкоўных свечак, здаецца нейкім прыкрым архаізмам, варожым да ўсяго, што свежа і молада»* (IX, с. 292). Умелае спалучэнне прыметнікаў розных разрадаў і рознай структуры — якасных і адносных, поўных і кароткіх —

дыскрэдытуе Бацяноўскага, цемрашала і даносчыка, прыніжае годнасць алтарнага служкі.

Яркія прыклады слоўнага жывапісу пры дапамозе прыметнікаў мы знаходзім пры апісанні партрэтнай замалёўкі Івана Мележа, зробленай Алегам Асіпенкам:

«Ах, гэтая мележаўская ўсмейка!»

Прыязная, іранічная, загадкавая, сарамлівая, кплівая, цёплая, хітраватая, задумлівая, шматфарбная і шматзначная, але заўсёды чалавечная, неабразлівая.

Такой усмейкі ні ў кога не было — адразу і так многа таноў, паўтонаў, адценняў, як у той вясёлкі, што летнім днём перакідваецца цераз ціхую задуменную Прыпяць.

Усмейка — водбліск душы. **Пустая** душа — **пустая** ўсмейка. У Мележа ўсмейка **была таленавітая, шчырая**. Яна саграла прыязнасцю і тады, калі азмрачалася самотай...

Смех — разрадка. Ён адключае чалавека хоць на імгненне ад **напружанай** працы мозгу. Ды нават і тады, калі Мележ смяўся ад ўсяе душы, з яго нага твару — во дзіва! — не знікала напружанасць думкі. Усмейка нібы падкрэслівала гэтую напружанасць — можа, таму і была **вінаватая, сарамлівая?** — а думка надавала ёй **заклапочаную** сталасць».

Пры абмалёўцы псіхалагічнага стану героя ў беларускай літаратуры складалася багатая традыцыя стылістычнага асваення прыметнікаў-эпітэтаў у розных апісаннях, і найперш у партрэтных і пейзажных.

Возьмем, напрыклад, Коласаўскае апісанне запозненай восені ў трылогіі «На ростанях»: «Адшумелі свой час **неспакойныя восеньскія** вятры. **Нізкія, разарваныя** ветрам **мітуслівыя** хмары выплакалі **халодныя** слёзы.

Кароткія, змрочныя дні наводзілі паныласць і смутак, прыгняталі добры настрой і адчуванне. Быў той час, калі людзі прасілі: “Прыходзіла б зіма...” І вось у адзін дзень **бязладныя, неспакойныя** хмары, нібы **спалоханыя птушкі**, падняліся вышэй, зрабіліся **болей тугімі**. Падзьмула з поўначы **здоровым** халадком. Зямля сушэла, пакрывалася **цвёрдаю** скарынкаю. А пад поўнач насыпаў **сняжок, заложны, спорны, густы і сухі**. Снег ішоў усю ноч і ўвесь заўтрашні дзень. Пад вечар снег суняўся. На захадзе бліснула **журботная, ласкавая** ўсмейка сонца і **патухла**» (IX, 567–568). Прыметнікі, выкарыстаныя ў прамым і пераносным значэннях, скіраваны ў пэўны стылявы кірунак — стварыць жывы, зрокава адчувальны малюнак позняй восені. Дакладныя лаканічныя дэталі, якія выкарыстоўваюцца Якубам Коласам для характарыстыкі змен пор года, з’яўляюцца дамінантнымі і набываюць нагляднае, канкрэтнае ўвасабленне: «**неспакойныя восеньскія вятры; нізкія, разарваныя ветрам мітуслівыя хмары; кароткія, змрочныя дні; безладныя, неспакойныя хмары; цвёрдая скарынка; сняжок, заложны, спорны, густы і сухі; журботная, ласкавая ўсмейка сонца**».

Як бачым, стылістычнае значэнне прыметнікаў у сістэме моўна-выяўленчых сродкаў ставіць яго ў асобае становішча ў параўнанні з іншымі

часцінамі мовы. Ён з'яўляецца адным з галоўных сродкаў слоўнага жывапісу, выяўленчай інструментарыі, эстэтычнага аздаблення мастацкага тэксту, а ў навуковым і афіцыйна-справавым стылях вызначаецца высокай ступенню інфарматыўнасці і дакладнасці.

Такім чынам, з пэўнай доляй умоўнасці можна сказаць: калі назоўнікі, з дапамогай якіх мы называем прадметы і паняцці навакольнага свету, выступаюць пераважна як намінальны клас слоў, то прыметнікі, дзякуючы якім мы адрозніваем прадметы па пэўных іх прыметах, якасцях, прыналежнасцях, з'яўляюцца ацэначны класам слоў, паколькі ў іх заключана другасная ацэнка прадметаў (па форме, аб'ёме, велічыні, суб'ектыўнай ацэнцы моўцы, прыналежнасці і г. д.). У семантыка-стылістычным плане прыметнік — гэта адна з самых поліфункцыянальных часцін мовы, з дапамогай якой лагічна і дакладна апісваюцца прадметы, лаканічна характарызуюцца і ацэньваюцца з'явы, канкрэтызуюцца патрэбныя рысы.